

HUIS
VAN
HILDE

Archeologiemuseum
Noord-Holland

ROMEÏNEN OP DE UITKIJK

De grensverleggende opgraving
van de Romeinse wachttoren in Krommenie

Vondsten met een verhaal

Tot in de jaren vijftig van de vorige eeuw dachten professionele archeologen dat pas vanaf de Middeleeuwen gewoon kon worden in het drassige veengebied van Noord-Holland. Dat daar twee- tot drieduizend jaar geleden, in de Romeinse tijd en de IJzertijd, al mensen leefden, was uitgesloten. Leden van de Zaanse afdeling van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland (AWN), de landelijke amateurarcheologische vereniging, dachten hier anders over. Tijdens hun zoektochten in de Zaanstreek langs uitgebaggerde sloten in het westen van Assendelft en Krommenie hadden ze scherven gevonden van handgevormd aardewerk, dat wil zeggen, aardewerk dat niet op een draaischijf was vervaardigd. En juist handgevormd aardewerk kon wel eens duizenden jaren oud

zijn. Ze lieten de scherven aan deskundigen zien. Die zeiden dat de fragmenten uit de IJzertijd dateerden, zo'n 2000 tot 2500 jaar geleden. Sommige scherven waren jonger, uit de Romeinse tijd, zo rond het begin van de jaartelling. Deze ontdekking wierp een heel nieuw licht op de vroege geschiedenis van dit deel van Noord-Holland.

De vondsten trokken de aandacht van de archeologische wereld in Nederland. Naast de Zaanse amateurarcheologen voerden nu ook archeologen van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) uit Amersfoort en het Instituut voor Pre- en Protohistorie (IPP) van de Universiteit van Amsterdam opgravingen uit. Ze onderzochten locaties in het westen van de Zaanstreek

↓ Het landschap in de Noorderpolder bij Krommenie vertoonde in 1964 nog veel trekken van het landschap van 2000 jaar terug: licht golvend met her en der kreekruggen, overblijfselen van oude krekken (beeld AWN Zaanstreek).

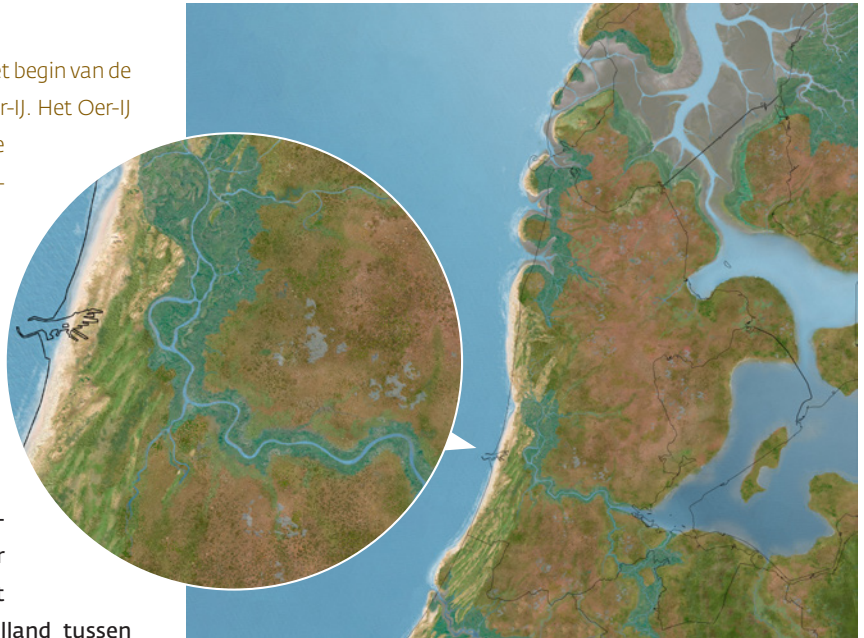

→ Een landschapskaart van Noord-Holland rond het begin van de jaartelling met in het kader het gebied van het Oer-IJ. Het Oer-IJ mondde niet meer uit in de Noordzee, maar voerde het water uit de veengebieden van centraal Noord-Holland af naar het Almere (de latere Zuiderzee).

én in de aangrenzende kuststrook tussen Beverwijk en Castricum. Daar bleek in de IJzertijd (tussen 800 v. Chr. en het jaar 0) een grote vertakking van de Rijn, het Oer-IJ, in de Noordzee uit te monden. De monding van deze riviertak verzandde in de 2de eeuw v. Chr. waardoor de opening naar zee sloot. Het Oer-IJ voerde vanaf dat moment alleen nog maar water uit het veen af naar het Almere (het huidige IJsselmeer). Het deel van Noord-Holland tussen ruwweg Assendelft, Beverwijk en Castricum noemden de onderzoekers daarom het Oer-IJ gebied. Dit was in die tijd een dichtbevolkt en rijk gebied met vele honderden welvarende nederzettingen.

Een houten constructie

Begin jaren zestig van de vorige eeuw verrees in de weilanden ten westen van Krommenie veel nieuwbouw. De Zaanse amateurarcheologen hielden de bijbehorende graafwerkzaamheden scherp in de gaten. Op eerste pinksterdag 1964 deed Eg Helderman, de voorzitter van de Zaanse afdeling, een ontdekking die later van groot belang bleek te zijn. In een pas gegraven sloot naast het toekomstige Provily-sportpark vond hij niet alleen handgevormde scherven, zogenaamd Fries aardewerk, naar de toenmalige bewoners, maar ook verschillende scherven van gedraaid aardewerk dat ook nog eens zeer

dun was. Dit was Romeins aardewerk! In de maanden daarna legden de amateurs in hun vrije weekenden een merkwaardige nederzetting bloot. Ze vonden zware, dubbele hoekpalen van een vierkant gebouw van 3,90 bij 3,90 meter en resten van twee kleinere, met lichtere palen gefundeerde gebouwen. Of was het één gebouw met een voorhal? Ook werd een kuil met honderden scherven en dierenbotten gevonden. De ontdekking wekte de belangstelling van professor Halbertsma van de ROB. Hij en veldtechnici van de Rijksdienst groeven met de amateurs mee. De gemeente Krommenie stelde, op aandringen van burgemeester Provily, twee grondwerkers beschikbaar. Zo werd een omheining van houten palen, een palissade, blootgelegd waarbinnen het zware vierkante gebouw en de een of twee lichtere gebouwtjes lagen. In 1965 verdween alles onder het zand, waarna er door menig Krommeniër op deze interessante vindplaats is gesport.

Wat is archeologie?

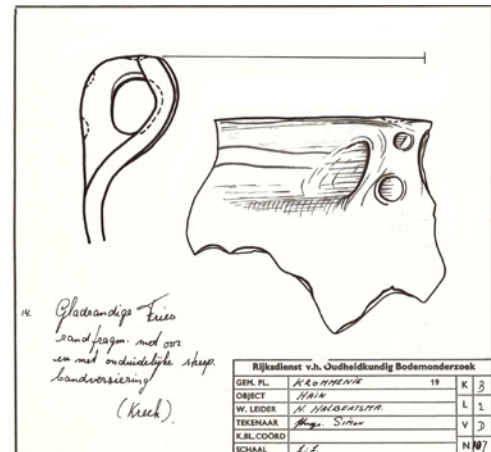
Archeologie is de wetenschap van de menselijke geschiedenis. Archeologen bestuderen het verleden aan de hand van vondsten en sporen in de grond. Dit is vooral belangrijk voor de periodes waarvan weinig of geen geschreven bronnen zijn. De archeologen van nu kunnen met veel meer verschillende onderzoeksmethoden werken dan de archeologen van vroeger en doen daardoor ontdekkingen die eerst niet mogelijk waren. Toch is de huidige archeologische kennis ook beperkt en maar een momentopname. Door nieuwe vondsten en nieuw onderzoek kunnen conclusies van archeologisch onderzoek van vandaag in de toekomst weer veranderen.

↑ De eerste opgraving bij Krommenie in 1964 door leden van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland (AWN) (beeld Huis van Hilde).

↑ Twee typisch Friese potten uit het begin van de jaartelling (beeld Huis van Hilde).

↑ Vondstekening uit 1964 van een scherf hand-gevormd Fries aardewerk, herkenbaar aan de dubbele 'streepband' op de hals van de pot, net onder de rand (beeld Huis van Hilde).

Wat is er gevonden?

Na beëindiging van de opgravingen begon het grote speculeren. Wat was er nu eigenlijk gevonden in Krommenie? Het waren overduidelijk geen boerderijen zoals elders in het Oer-IJ gebied. Maar wat dan wel?

Professor Halbertsma noemde de vindplaats 't Hain. Hij interpreteerde de plek als een omheind Fries heiligdom. Anderen hielden het op een veekraal, een omheinde plek om vee bijeen te houden, een wachttoren, een marktplaats of zelfs een vuurtoren voor schepen op het Oer-IJ. Ook was niet duidelijk of het nu een Fries of Romeins bouwwerk was. Een verlossend antwoord op al deze vragen kon echter niet worden gegeven.

Tien jaar later legden archeologen bij Velsen de resten van twee elkaar opvolgende Romeinse forten bloot. Verderop lees je hier meer over. Dit was een spectaculaire ontdekking die meteen weer vragen opriep over de vindplaats onder het Provily-sportpark. Die was misschien ook wel Romeins. Maar ook nu kwam er geen antwoord op de vraag wat er nu precies voor vreemd gebouw had gelegen in Krommenie.

↓ Een versierde bronzen versteviging van een schede van een Romeins zwaard uit de eerste helft van de 1e eeuw, gevonden bij fort Velsen 2. Binnen een parelrand zijn twee griffioenen te zien, mythologische fabeldieren met het lijf van een leeuw en de kop en vleugels van een adelaar (beeld Huis van Hilde).

↑ Bij de aanleg van de Velsertunnel en Wijkertunnel in Velsen werden twee Romeinse forten ontdekt. In de jaren die volgden werden verschillende archeologische opgravingen gedaan. Hier beelden van de opgraving bij Velsen 1 in 1972 (boven) en Velsen 2 in 1997 (onder) (beeld Huis van Hilde).

Een Romeinse wachttoren

Eind 2010 ontwikkelde de gemeente Zaanstad, waarin de gemeente Krommenie inmiddels was opgegaan, plannen om een deel van de sportvelden in Krommenie-West te verplaatsen en op de vrijgekomen plek woningen te bouwen. Voor de archeologen was dit een kans om de vindplaats opnieuw te bekijken, maar nu met betere opgravingstechnieken en meer kennis over het Oer-IJ dan vijfenveertig jaar daarvoor. Archeologen van archeologisch onderzoeksbureau Hollandia Archeologen uit Zaandijk groeven daarom, in opdracht van de gemeente Zaanstad, in 2014 proefsleuven over het voormalige sportveld.

↑ De opgravingscampagne in de zomer van 2024, waarbij nieuwe details over 't Hain en het daaromheen liggende landschap werden onthuld (beeld Huis van Hilde).

← Een kleine greep uit het inheemse aardewerk dat is gevonden. Hier een gaasbak vol scherven van potten gemaakt in de 'Wierum'-stijl, ook wel 'Chaukisch' aardewerk genoemd (beeld Huis van Hilde).

Het doel van dit onderzoek was om te kijken of er nog iets over was van de vindplaats. Dat bleek zo te zijn, maar wel was de bovenste dertig centimeter van de bodem door freeswerkzaamheden voor de grasmat zwaar verstoord. De palen van de palissade waren daardoor ook opzij gedrukt maar nog wel aanwezig. En er lagen vondsten, veel vondsten.

Op advies van de opgravers en de gemeentelijk archeoloog besloot de gemeente Zaanstad om niet alleen de hele vindplaats opnieuw te laten opgraven, maar ook om het omringende landschap uit het begin van de jaartelling in kaart te brengen. Dit kon door het bestuderen van grondlagen en plantenresten. De opgraving en het landschapsonderzoek vonden plaats in 2018 en 2024 en werden uitgevoerd door Archeologenbureau Argo uit Zaandam. Op dit moment wordt het onderzoek nog uitgewerkt.

De archeologen legden het vierkante, zware bouwwerk opnieuw bloot plus de palissade daaromheen. Van de een of twee lichte gebouwtjes was niets over. De sporen daarvan waren weggefreest tijdens de aanleg van het sportveld. De in 1964 aangetroffen kuil vol met aardewerk en botten bleek een deel te zijn van een kreek die uitkwam op het Oer-IJ. In de kreek lagen vele duizenden scherven aardewerk en honderden botten. Het merendeel van de scherven was van handgevormd inheems aardewerk, maar een paar procent bestond uit gedraaide, dunwandige Romeinse scherven. Dat zoveel Romeinse scherven worden aangetroffen, is bijzonder en komt eigenlijk alleen voor binnen Romeinse nederzettingen en niet binnen inheemse. Ook een opgegraven glazen speelschijfje is typisch Romeins, net als een fragment van een schrijfplankje. Tussen de metaalvondsten zaten verschillende onderdelen van Romeinse wapenuitrustingen zoals de punt van een schede van een dolk en de rand van de wandklep van een helm. Dit alles wees erop dat de nederzetting onder het Provily sportpark Romeins moest zijn geweest. En dat niet alleen, deze plek had waarschijnlijk een militaire functie gehad.

← Een bronzen belletje, wellicht afkomstig van een paardentuig (beeld Archeologenbureau Argo).

↑ Het houtwerk van de palissade in de grond zoals dat in 2018 (opnieuw) werd vrijgelegd (beeld gemeente Zaanstad).

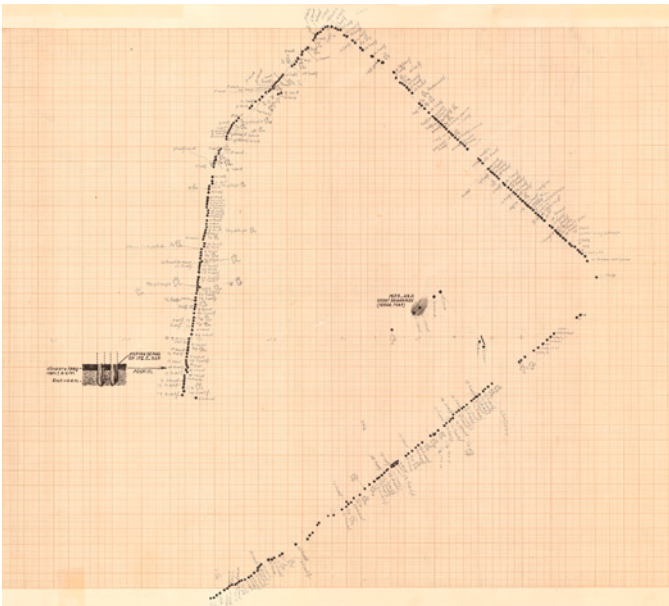
↑ Opgegraven scherven met de modder er nog aan. Het gedraaide, strakke, rode of lichte Romeinse aardewerk (rechts) verschilt duidelijk van het grijze, handgevormde, ruwe inheemse aardewerk (links) (beeld gemeente Zaanstad).

↑ Een olielampje kon licht in de duisternis brengen. Dit aardewerken lampje heeft aan de bovenkant een afbeelding van een gladiator (beeld Huis van Hilde).

↑ Deze ogenfibula, een bepaald soort mantelspeld, heeft een zware veer van acht spiraalwindingen. Dergelijke zware mantelspelden waren gemaakt om dikke soldatenmantels vast te houden. Ze worden vooral opgegraven in Romeinse legerkampen (beeld Huis van Hilde).

↑ Bij de opgraving in 1964 werd de precieze ligging van de houten palissade op deze veldtekening vastgelegd (beeld Huis van Hilde).

Dat de Romeinen rond het begin van de jaartelling op grote schaal aanwezig waren in het huidige zuiden van Nederland was bekend. Tot hoever ze precies richting noordelijk gebied waren gekomen, dat was minder duidelijk. De opgravingen bij 't Hain leveren weer nieuwe stukjes voor deze puzzel.

De afgelopen veertig jaar zijn op verschillende Romeinse nederzettingen onderzoeken uitgevoerd die van belang bleken te zijn voor de vindplaats in Krommenie. Zo zijn eerder Romeinse wachttorens opgegraven bij Velsen en in Utrecht. Deze hadden een simpele vierkante plattegrond van 3,90 bij 3,90 meter met op de hoeken zware palen. Het zware, vierkante gebouw van 't Hain zag er precies zo uit, was de opzienbarende conclusie. Het was dus een Romeinse wachttoren! De Romeinse vondsten, vooral die van wapenuitrusting, bevestigden dit.

↑ De bouw van de wachttoren moet heel wat voeten in aarde hebben gehad (impressie Fred Marschall).

Gezien hun dikte zijn de hoekpalen gemaakt van ongeveer tien meter lange boomstammen. Omdat ze meer dan een meter waren ingegraven, was de toren ongeveer 8 of 9 meter hoog. Hij moet daarom bestaan hebben uit een begane grond met een verdieping met daarboven het dak. Dergelijke wachttorens hadden bovenop de eerste verdieping een omloop waarop soldaten rondom konden lopen en de wacht konden houden. Het was immers een wachttoren.

Aan de hand van de vondsten kon de vindplaats scherper worden gedateerd en wel in de jaren 0-50 n. Chr. Dat is precies gelijktijdig met de twee Romeinse forten bij Velsen. Via de kreek en het Oer-IJ stonden de vindplaatsen in Krommenie en Velsen met elkaar in verbinding.

↑ De wachttorens binnen de palissade zoals deze op een maquette is gereconstrueerd (maquette Karin van den Berg, beeld Huis van Hilde).

De afstand tussen de wachttoren en de forten bij Velsen is hemelsbreed 7 km. Vanuit Velsen was de wachttoren dus te zien. Mochten er problemen zijn, dan konden de mannen van de toren door middel van een rooksein de soldaten in de forten alarmeren. 's Nachts gebruikten ze fakkels, want rond de voet van de toren is op verschillende plekken as gevonden en zelfs een fragment van een ijzeren houder met daarin een met brandbare stof doordrenkte lap. Dit is vermoedelijk een rest van een fakkel.

↑ De wachttoren bood aan de Romeinse soldaten een stevig onderkomen (impressie Fred Marschall).

Het leven in en rond 't Hain

In de wachttoren konden een bed en een tafel met wat stoelen staan. De twee in 1964 opgegraven lichtere gebouwtjes kunnen ook één gebouw geweest zijn met een voorhal. Wat voor gebouw er ook stond, het was in ieder geval groot genoeg om als verblijfplaats voor een paar man te dienen en, gezien de houtskoolresten erin, was er ook een haard. Daarin werd ongetwijfeld gekookt. Gevonden houten tentharingen maakten duidelijk dat binnen de palissade ook tenten hadden gestaan. De Romeinse soldaten sliepen in runderleren tenten. In één tent verbleven acht mannen. De bezetting van de wachttoren zal daarom minstens bestaan hebben uit tien soldaten en een commandant.

Inmiddels weten we ook iets over het leven van de Romeinse soldaten in de wachttoren. Ze hadden contacten met de inheemse bewoners uit de omgeving, want het grootste deel van hun kookpotten en voorraadpotten bestond uit handgevormd lokaal aardewerk. Het opvallend

↑ Een verzameling handgevormde kookpotten en voorraadpotten gevonden bij 't Hain als bewijs van contacten tussen de Romeinen en de Friese bewoners uit de omgeving van de wachttoreen (beeld Archeologenbureau Argo).

oranje en witte Romeinse aardewerk was vermoedelijk bestemd voor de commandant. Op het menu stond vlees van runderen, mogelijk ook van geiten, en ook vis, gevangen in de omgeving, zoals snoek en meerval. Graan werd aangevoerd vanuit andere Romeinse nederzettingen, hoogstwaarschijnlijk via de forten bij Velsen, mogelijk tegelijk met *garum*, een vissaus waar de Romeinen dol op waren. Bramen plukten ze in de buurt van de wachttoren. Er was in ieder geval iemand die kon lezen, vermoedelijk de commandant of een schrijver, vanwege de vondst van een stukje van een schrijfplankje.

↑ Een bijna complete, twee-orige, gladwandige Romeinse waterkruik kon gereconstrueerd worden uit allerlei losse scherven. Eén oor ontbreekt (beeld Huis van Hilde).

Het landschap

Over de omgeving en het landschap waarin de toren stond, zijn we door het landschapsonderzoek goed geïnformeerd. De wachttoren lag in een drassig veenlandschap. Aan de westkant van het veen lag het vruchtbare landbouwgebied van het Oer-IJ waar duizenden mensen woonden. Her en der groeiden wat kleine boompjes. Vanuit het veen stroomden kronkelende kreekjes naar het Oer-IJ. De wachttoren lag in een bocht van één daarvan. Deze ligging had verschillende voordelen. Er was goed zicht op beide richtingen van de waterloop, de toren was over het water makkelijk te bereiken en vanwege het weidse uitzicht goed te verdedigen.

De palissade heeft de vorm van een onregelmatige vijfhoek met een opening van meer dan tien meter. De omheining heeft niet de voor Romeinse verdedigingswerken gebruikelijke rechthoekige vorm. De reden voor deze afwijkende vorm is onduidelijk.

↓ Impressie van de wachttoren die ligt in een bocht van een kreek van het voormalige Oer-IJ (maquette Karin van den Berg, beeld Huis van Hilde).

↑ Zo zou het landschap aan de westkant van de wachttoren eruit gezien kunnen hebben: een open, voedselrijke vlakte met golvende graslanden, vee en resten van de voormalige krekens van het Oer-IJ, nu gevuld met schoon, zoet water (beeld Huis van Hilde).

Buiten de palissade zijn ook paaltjes aangetroffen van Romeinse bouwwerkjes. Wat ze precies waren, is niet duidelijk. Het meest opmerkelijke bouwwerk bestond uit vier, zes tot zeven meter lange, aangepunte palen die drie meter diep in de bodem waren ingegraven met de scherpe punten naar beneden. De toppen van de vier palen waren naar elkaar gericht zodat een soort houten piramide was ontstaan.

De Romeins-Germaanse tijd in Noord-Holland

De bewoners van het Oer-IJ gebied

Rond het jaar 0 werd het noordelijk deel van het huidige Nederland bewoond door twee grote 'Germaanse' stammen: de 'Frisii' (Friezen) in het huidige Noord-Holland en Friesland en de 'Chauci' (Chauken) in het grensgebied van het huidige Groningen en het Duitse Nedersaksen. Nu weten we dat het Oer-IJ-gebied in die tijd dicht bevolkt was. Het landschap voorzag, indien goed benut, in alles waar de lokale bevolking behoefte aan had.

De landschapskaart uit Noord-Holland in de 1e eeuw laat met rode stippen zien waar sporen van vroegere Friese nederzettingen zijn gevonden. We hoeven alleen maar een blik te werpen op deze kaart en we zien een ongekennde dichtheid aan stippen in het kustgebied en de Zaanstreek.

↑ Inheemse nederzettingen in Noord-Holland in de 1e eeuw n. Chr. (kaartbeeld Olav Odé/RAAP/Huis van Hilde).

↑ Een bronzen armband, een van de vele bijzondere voorwerpen uit de offerplaats 'Velserbroek B6' (beeld Huis van Hilde).

De Friezen hadden een ontwikkeld cultureel en ritueel leven, met veel seizoens- en andere feesten. Dat weten we uit talrijke archeologische opgravingen. Ook vereerden ze heilige wouden en kenden ze offerplaatsen, zoals er een is gevonden in Velserbroek. Mogelijk was deze plek, gelet op de vele waardevolle metaalvondsten die in een moeras zijn gegooid of gelegd, van betekenis voor het gehele Friese volk.

↑ Een impressie van Friese nederzettingen in het Oer-IJ gebied: de mensen leefden er in grote dichtheden. De woonstalhuizen stonden doorgaans maar enkele honderden meters bij elkaar vandaan (beeld Huis van Hilde).

De Romeinse veroveringen in de 1e eeuw

We weten al wat over de Romeinse wachttorenen in Krommenie zelf, de locatie en de mogelijke functie ervan. Nu kunnen we ons afvragen waarom de Romeinen eigenlijk in ons land aanwezig waren en wat hun plan voor ons deel van Europa was. We beginnen bij het begin; wat was het Romeinse Rijk? De oorspronkelijke bewoners van Rome, de hoofdstad van het huidige Italië, stichtten nog voor het begin van de jaartelling een wereldrijk. Romeinse legers veroverden grote delen van Europa, het Midden-Oosten en Noord-Afrika en werden de baas in gebieden waar volkeren leefden die de Romeinen niet konden verstaan. De Romeinen vonden dat die mensen een soort 'bar-bar' geluid maakten als ze spraken. De Romeinen noemden hen dus 'Barbaren'.

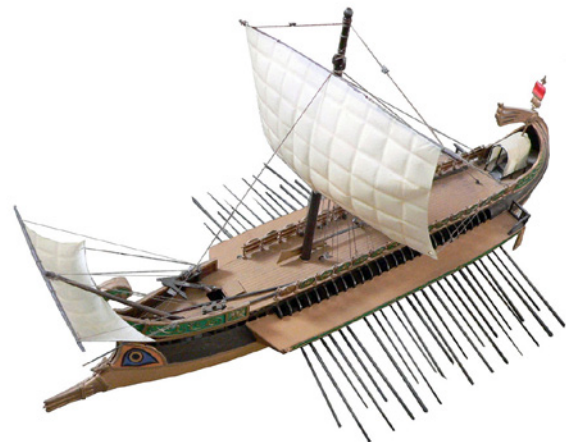
In de eeuw voor het begin van onze jaartelling waren er voor het eerst Romeinen in Nederland. Aanvankelijk veroverden de troepen van generaal Julius Caesar geheel Frankrijk,

↑ Het Romeinse Rijk op het toppunt van macht en omvang in de 2de en 3de eeuw: Noord-Holland ligt net buiten dat wereldrijk (beeld Olav Odé).

België en het zuiden van Nederland, tot aan onze grote rivieren. De Romeinen begonnen bij Nijmegen en Vechten forten te bouwen van waaruit ze grondgebied ten noorden en ten oosten van de rivier de Rijn wilden veroveren.

Ze voeren met hun schepen door de kustgebieden van noordelijk Nederland en kwamen daar de Friezen en de Chauken tegen. Tijdens militaire campagnes in 12 en 5 v. Chr. sloten de Romeinen verdragen met deze volkeren. Dit deden ze om oorlog te voorkomen maar wel controle over ze te hebben. Duidelijk was dat deze Germaanse stammen daarmee niet meer echt de baas waren in hun eigen land, dus er ontstonden spanningen tussen hen en de Romeinen. Dat leidde soms tot felle gevechten waar je later meer over leest. Hoe dan ook: in 15 n. Chr. bouwden de Romeinen een fort aan het Oer-IJ bij Velsen, met volgens de Romeinse geschiedschrijver Tacitus als doel om "de stranden van de oceaan te beschermen."

↑ Met zulke schepen moeten de Romeinen de kustwateren in de 1e eeuw hebben bevaren (beeld Wikimedia Commons).

↑ Impressie van het eerste fort aan het Oer-IJ bij Velsen 1 (beeld Huis van Hilde).

Romeinse forten bij Velsen

De meeste deskundigen denken dat de Romeinen het fort bij Velsen bouwden om ook heel noordelijk Europa (de gebieden rond de Noordzee, mogelijk tot aan Scandinavië) in hun machtsfeer te brengen. Daartoe was het cruciaal dat in het kustgebied een soort Romeinse 'politiemacht' aanwezig was. Die kon per schip troepen over de zee vervoeren en verrassingsaanvallen de kop indrukken vanuit gebieden waar Germaanse stammen nog niet geheel onder Romeinse controle waren.

In 15 n. Chr. werd een eerste fort bij Velsen gebouwd, archeologen noemen dit fort Velsen 1. De bouw van dit fort, een zogenaamd 'castellum', is vaak in verband gebracht met de militaire campagnes van de Romeinen in noordelijk Duitsland. Het werd in 28 n. Chr. vrijwel geheel vernietigd door de Friezen. Later werd iets verderop een tweede fort gebouwd. Dit kreeg toen het door archeologen werd opgegraven de naam Velsen 2. Volgens de meest recente inzichten werd Velsen 2 aanzienlijk groter dan Velsen 1, het

↑ Germanen en Romeinen onderhandelen (beeld Huis van Hilde).

was geen 'castellum' maar een 'castrum'. Het tweede fort was niet 1 of 2 hectare groot, maar minstens 11 hectare. In een 'castellum' verbleef een paar honderd man; een 'castrum' herbergde duizenden soldaten. Het kan zijn dat de Romeinen de schrik te pakken hadden na de nederlaag in 28 n. Chr. en daarom een groter en sterker fort bouwden. Naar de strategische plannen die de Romeinen met dat grotere fort hadden kunnen we alleen maar gissen.

Ruzie over belastingen en vernederingen

Het eerste fort is zoals gezegd aangevallen door de lokale bevolking, de Friezen. Die aanval kwam doordat de Romeinen de Friezen slecht behandelden, vernederden zelfs. De Romeinen hadden grote delen van het kustgebied op de Friezen veroverd, of hen in elk geval met strenge afspraken hoge belastingen opgelegd. Tacitus beschrijft deze gebeurtenissen, en alles wat daarop volgde, tot in redelijk detail. Van sommige zaken is ook archeologisch bewijs, maar lang niet van alles. Toch kunnen we de volgende gebeurtenissen reconstrueren.

De teksten van Tacitus

Publius Cornelius Tacitus was een Romeins politicus, historicus, schrijver en redenaar. Hij wordt vaak gezien als de grootste historicus van Rome, of zelfs van het Romeinse Rijk. Hij schreef zijn grote werk, de *Historiën*, met daarin ook de tekst over Velsen, in het begin 2de eeuw n. Chr. Dat betekent dat hij pas veel later zijn teksten schreef dan dat de strijd rond Velsen plaatsvond. Hij had alles dus ook maar van 'horen zeggen' of uit andere teksten die later verloren zijn gegaan. Ook was van Romeinse schrijvers bekend dat ze zich bewust waren van de politieke lading van hun teksten. Daarom kunnen we ze niet zien als objectief en betrouwbaar. Toch geven ze ons in de 21e eeuw onschatbare informatie over zaken die we vermoedelijk nooit via archeologie of andere kennisbronnen kunnen achterhalen.

De Friezen organiseerden, uit woede over de belastingplicht die de Romeinen hen oplegden, een succesvolle aanval op het Romeinse fort. De woede en wanhoop van de Friezen is begrijpelijk, als men bedenkt dat de Romeinen er niet voor terugschrokken om mannen, maar ook hun vrouwen en kinderen als slaven af te voeren als ze vonden dat de onderworpen volkeren te weinig belasting betaalden. Van de Friezen eisten de Romeinen koeienhuiden, maar veranderden dat plots in huiden van oerossen – en die hadden de Friezen niet.

Voor de aanval op het Romeinse fort moeten grote aantallen strijders op de been zijn gebracht, georganiseerd en bewapend. De Friezen moeten vele weken, zo niet langer bezig zijn geweest om ongezien, van heinde en ver,

↑ Een reconstructie van een Friese krijger (links) en een Romeinse soldaat (rechts) zijn te zien in Archeologiemuseum Huis van Hilde (beeld huis van Hilde).

↑ De gemoederen lopen hoog op tussen de Friezen en de Romeinen over belastinginning (impressie Fred Marschall).

manschappen aan te voeren. Het fort werd grotendeels veroverd en platgebrand en getuige de diverse dode Romeinse soldaten die in waterputten werden gestopt, werd het daar aanwezige garnizoen gedecimeerd.

↑ Afbeelding op de Zuil van Trajanus in Rome van Romeinen die overwonnen volkeren als slaven afvoeren en een dorp afbranden (beeld Wikimedia Commons).

De Romeinen wilden wraak nemen op de aanval op het fort en stuurden vanuit Nijmegen schepen met versterkingen de Rijn af, onder leiding van generaal Lucius Apronius. Dit kan niet heel snel gegaan zijn en moet minstens enkele dagen in beslag hebben genomen. De Friezen hadden zich in die periode terdege voorbereid op een tegenaanval en stonden strategisch opgesteld. Wat volgde was een bittere strijd, onder meer bij het door de Friezen vereerde 'woud van Baduhenna' (in het huidige Heiloo), waarbij de Romeinen grote aantallen soldaten verloren. Ze kenden het waterrijke landschap niet en lieten zich met hun zware uitrusting uiteen lokken in te kleine eenheden. Zeer veel soldaten en officieren konden zo door de Friezen worden vermoord. Vervolgens brak er een interne strijd binnen de Romeinse gelederen uit, waarover Tacitus een vage, maar gruwelijke passage vermeldt: honderden Romeinse soldaten

← Een Romeinse soldaat werd bij de archeologische opgraving van het fort Velsen 1 in de waterput teruggevonden (impressie Fred Marschall). Werd hij na de strijd om het fort bewust door de Friezen geofferd?

↑ Zware of lichte bepakking maakt een groot verschil in waterrijk terrein; links een impressie van een Romeinse soldaat, rechts een Germaanse (Friese?) krijger (beeld Huis van Hilde).

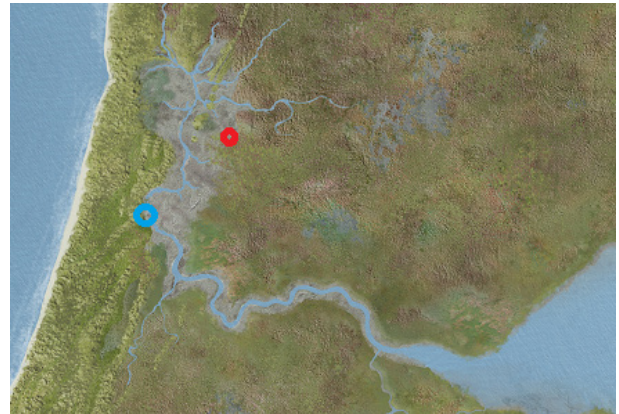
beroofden zichzelf van het leven. Waarom ze dat deden is onduidelijk. Was het omdat het Germaanse huurlingen waren die meenden door hun stamgenoten vermoord te kunnen worden? Hoe dan ook: de gebeurtenissen in 28 n. Chr. waren voor de Romeinen een drama; ze konden volgens Tacitus niet eens hun honderden doden van het slagveld halen om die te begraven.

↑ Steen omwonden met geitenleer. Kan dit een slingerkogel zijn geweest? (beeld Huis van Hilde).

De limes, de noordgrens, komt tot stand

Het grote fort Velsen 2, het 'castrum', werd op bevel van de beruchte legerleider Corbulo aangelegd in 39 n. Chr. Dat deed hij niet op de plek waar Velsen 1 had gestaan, maar ruim een halve kilometer naar het westen. Een paar jaar later, in 47 na Christus, werd het alweer verlaten.

↑ Landschapskaart uit de 1e eeuw n. Chr met de locatie van de forten Velsen 1 en 2 (blauwe stip) en de wachttoren (rode stip) (beeld Olav Odé/Huis van Hilde).

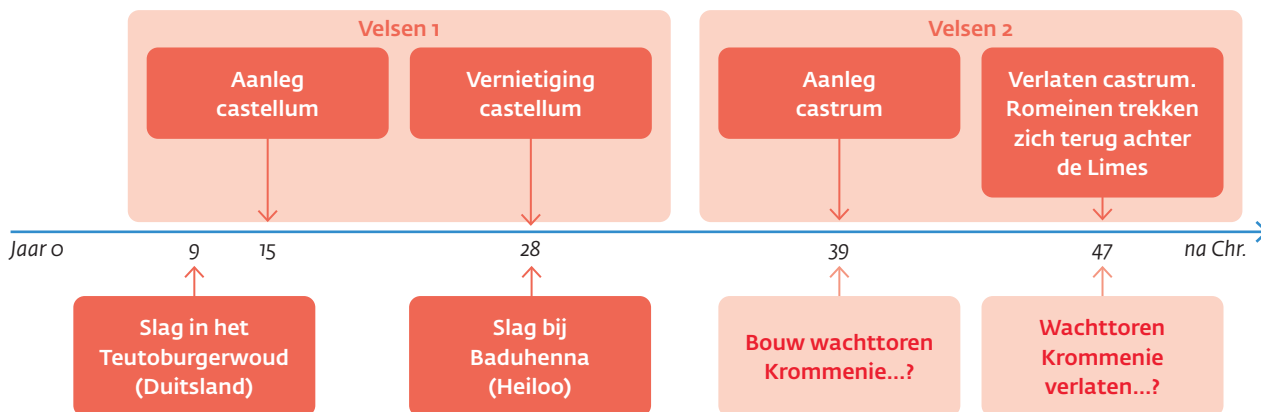

↑ De uiteindelijke grens van het Romeinse Rijk komt tot stand, Noord-Holland is 'vrij' (beeld Olav Odé).

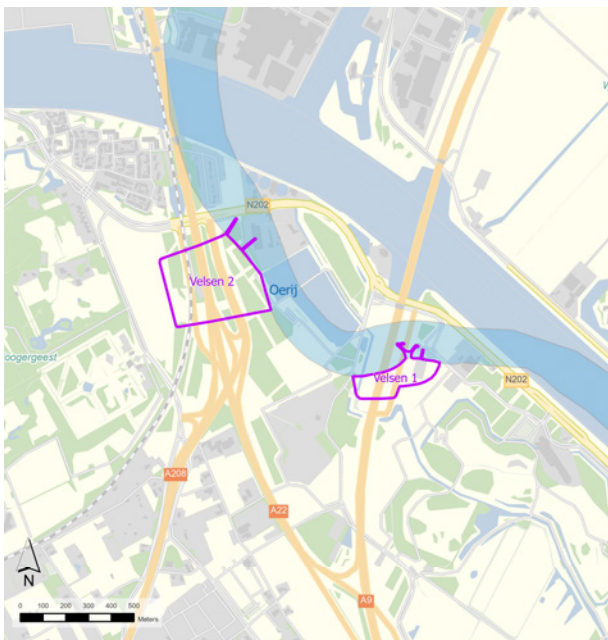
De permanente noordgrens van het Romeinse Rijk werd namelijk in dat jaar bepaald door keizer Claudius en kwam te liggen langs de Rijn. Deze grens wordt ook wel de Limes genoemd. Daarmee veegde hij de ambities van Corbulo om verdere acties te ondernemen tegen de Friezen en de Chauken van tafel. Het gehele Friese gebied werd op die manier 'opgegeven'. Deze belangrijke politiek-strategische

beslissing zal niet lichtvaardig genomen zijn en had grote consequenties voor de verdere geschiedenis van ons land. Het noorden bleef vrij van Romeinse bezetting. Dit is archeologisch duidelijk zichtbaar door de bijna complete afwezigheid van Romeinse vondsten in dit gebied. Voor de Friezen ging het leven na 47 n. Chr. door op de wijze waarop het voor de komst van de Romeinen aan het begin van de 1e eeuw ook was verlopen.

Hoe past de wachttore van Krommenie nu in dit verhaal? Een probleem is dat we de precieze datering van de wachttoren (nog) niet weten. Hoorde hij bij het eerste fort bij Velsen of bij het tweede? Sporen van gevechten of brand bij de wachttoren zijn bij geen van de archeologische onderzoeken aangetroffen. Er is dus zeer waarschijnlijk bij de toren geen strijd geweest. Hoorde hij bij Velsen 1, dan hadden de Friezen hem ongetwijfeld, net als het fort, platgebrand. Maar de Romeinen hebben de toren gewoon verlaten. Dit zou kunnen betekenen dat de Krommeniese toren bij Velsen 2 hoorde. Ook dit 'castrum' werd gewoon door de Romeinen zonder strijd verlaten.

↑ Tijdlijn van enkele belangrijke gebeurtenissen in de eerste helft van de 1e eeuw n. Chr. Noord-Holland maakte korte tijd deel uit van de Romeinse expansie, maar na enkele decennia stopte de eigenlijke 'Romeinse tijd' in onze provincie weer.

↑ De locaties van Velsen 1 en (later) Velsen 2 op de plek van respectievelijk de Wijker- en Velsertunnel (beeld Huis van Hilde naar A. Bosman).

Maar waarom bouwden ze een toren ten noorden van het fort? Hadden ze geleerd van de gebeurtenissen rond Velsen 1 en bouwden ze daarom niet alleen een groter en sterker fort maar ook minstens één wachttoren als een vooruitgeschoven post om de Friezen in de gaten te houden? Om te voorkomen dat de Friezen weer ongezien een troepenmacht bij elkaar konden brengen?

(Verplichte) migraties

We hebben het in deze brochure over de Friezen als inheemse bevolking in Noord-Holland in de 1e eeuw van de jaartelling, wanneer de wachttorens bij Krommenie en de forten bij Velsen worden gebouwd, maar klopt dat wel? We moeten

bedenken dat de Romeinen de namen van deze stammen noemden en 'op de kaart zetten' zonder goede studie te maken van de eigen, feitelijke identiteit of 'wij-gevoel' van deze mensen. Bekend is dat de Romeinen, behalve volkeren te vernietigen door ze uit te moorden, ook op grote schaal volkeren verplaatsten door ze naar andere gebieden te verwijzen. Zo lijkt het te zijn gegaan met de Bataven (en mogelijk ook de Cananefaten) die vanuit gebieden in het huidige Duitsland naar het Nederlandse rivierengebied zijn overgebracht. Kennelijk met een bepaald bewust Romeins strategisch doel.

Uit recent onderzoek naar inheems aardewerk is duidelijk geworden dat ook grote groepen Chauken, oorspronkelijk uit het gebied dat nu het grensland is tussen Groningen en Nedersaksen, in het begin van de 1e eeuw in Noord-Holland opduiken en klaarblijkelijk opgaan in de oorspronkelijke bevolking. Ook in de eeuwen die daarop volgen, blijft Noord-Holland volstromen met potten die duidelijk uit het noordoosten komen. Zijn het, net als veel Bataven en Cananefaten, ook Germaanse mannen met hun familie

↑ Potje in zogenaamde 'Wierum-stijl', gevonden bij de wachttorens met typisch Chaukische versiering (beeld gemeente Zaanstad).

die ooit in Romeinse dienst waren geweest? Of staat deze migratie geheel los van de Romeinse aanwezigheid en is het een spontane gebeurtenis? Scherven van aardewerk van de Menapiërs wijzen op de aanwezigheid van een tweede groep immigranten bij 't Hain. Zij komen uit wat nu Zuid-Nederland en het aangrenzende Vlaamse gebied is en dat in het begin van de jaartelling stevig in bezit was van de Romeinen. De situatie is anders maar de vraag blijft hetzelfde: waren zij huurlingen in dienst van de Romeinen of immigranten in het kielzog van de Romeinen?

De grenzen van de Romeinse macht

De Romeinen hebben hun redenen gehad om de verovering van de gebieden tussen Rijn en Elbe destijds niet verder door te zetten. Voor ons in de 21e eeuw lijkt het moeilijk te begrijpen waarom één van de allersterkste legermachten uit de geschiedenis er juist in onze contreien voor koos om Velsen 2, een enorm, volledig ingericht en bemand fort, prijs te geven. Om daar meer van te begrijpen moeten we

↑ Impressie van de voor de Romeinen desastreus verlopen veldslag in het Teutoburgerwoud, de zogenaamde 'Varusschlacht' in 9 n. Chr. (beeld naar Paul Joanic/Svante Strøm).

kijken naar de gehele Romeinse aanwezigheid in de regio die nu Nederland en noordelijk Duitsland is. De Romeinen kregen in dat gebied bij hun verovering namelijk te maken met een aantal problemen. Enkele daarvan waren het natte landschap, de verre afstand tot Rome, de geringe organisatiegraad van de lokale stammen en het voor hen (de Romeinen) verraderlijke vermogen van Germaanse stammen om militair tikken uit te delen als het nodig was. Dat laatste ondervonden de Romeinen op een hardhandige manier in het Teutoburgerwoud, een woud- en veengebied

↑ Een wangklep, afkomstig van een Romeinse helm, is gevonden in Uitgeest. Wellicht is deze door Friezen meegenomen van het slagveld (beeld Huis van Hilde).

in het huidige Duitsland (ruim 100 km. over de huidige Nederlandse grens). In het jaar 9 n. Chr. werden daar totaal onverwachts drie complete Romeinse legioenen afgemaakt die onder leiding van de provocerende Romeinse commandant Varus de Rijn waren overgestoken om een Germaanse opstand neer te slaan. Nog geen twintig jaar later gebeurde zo iets weer ten noorden van de Rijn, in het Friese gebied, waarbij het complete castellum, Velsen 1,

werd platgebrand en honderden soldaten sneuvelden. Als het er echt toe deed konden de Germanen zich klaarblijkelijk prima verweren. De combinatie van een nat, onoverzichtelijk gebied, een getergde tegenstander en onderschatting van de organisatiekunde van de lokale bewoners, bleek voor de Romeinen te betekenen dat hun macht en kracht bij de Rijn aan zijn buitengrens was gekomen.

↑ Op deze maquette is de onlogische opening in de palissade goed te zien en de plaats waar mogelijk tenten stonden opgesteld (maquette Karin van den Berg, beeld Huis van Hilde).

Wat weten we nog niet?

Het lijkt net of archeologen door de laatste onderzoeken nu alles weten van de Romeinse wachttoren uit Krommenie en dat de vele vragen die in 1964 werden gesteld, zijn beantwoord. Maar niets is minder waar. Er blijven nog veel vragen onbeantwoord, zelfs heel belangrijke.

↑ Een van de ingegraven palen die buiten de palissade zijn aangetroffen (beeld gemeente Zaanstad).

Hoe zag de wachttoren er precies uit? Had hij wanden van planken of waren de muren van gevlochten twijgen, dichtgesmeerd met klei?

Archeologen hebben alleen de fundering van de toren gevonden, maar alles wat boven de grond stond, daar is het nog naar gissen. De wanden kunnen van planken zijn gemaakt, maar hout moest van ver worden aangevoerd. Ze kunnen echter ook van gevlochten takken zijn gemaakt, dichtgesmeerd met klei. Dat bouw materiaal kon makkelijk uit de omgeving worden gehaald. De Friezen maakten op die manier ook de wanden van hun boerderijen.

Waarom zat er een grote opening in de palissade?

In de palissade zat, dat weten de archeologen zeker, een opening van veertien meter. Dat is merkwaardig want de vijand kan dan zo de palissade binnenlopen. Of diende de palissade niet als verdediging? Maar welke functie had hij dan? En kon hij op de een of andere manier worden afgesloten? De archeologen hebben tijdens de opgraving extra gelet op deze opening. Wellicht heeft boven de grond, iets gestaan wat nooit diep in de grond is verankerd of wat is weggefreest bij de aanleg van het sportpark. Mogelijk vinden onderzoekers van andere Romeinse vindplaatsen hier een antwoord op.

Hoeveel tenten hebben er binnen de palissade gestaan en hoeveel soldaten waren er dus in totaal gelegerd?

Dat er tenten bij de wachttoren hebben gestaan, blijkt uit de gevonden tentharingen. Hoeveel dat er waren, kan niet worden gezegd aan de hand van het aantal gevonden tentharingen. Maar gezien de beschikbare ruimte kunnen

het er makkelijk twee geweest zijn. Wanneer de hele ruimte binnen de palissade werd benut, zelfs meer. Maar zolang we niet weten wat de functie was van de binnenplaats bij de wachttorens, blijft het gissen hoeveel tenten er stonden. En dus ook hoeveel soldaten er waren gelegerd.

Waarvoor dienden de vier schuin ingegraven palen, direct buiten de palissade?

De vier schuin ingegraven palen behoren tot de merkwaardigste vondsten van deze opgravingen. Ze kunnen het onderstel geweest zijn van een of ander werktuig zoals een primitieve hijskraan. Maar ze kunnen ook onderdeel zijn geweest van een soort wapentuig, bijvoorbeeld een zware kruisboog. Andere functies zijn ook nog te bedenken. Heeft er een grote kookpot aan gehangen? Was hij bedekt met takken en twijgen en diende hij als een soort sauna?

Het eerste Romeinse fort bij Velsen was in gebruik van 15 tot 28 n. Chr., het tweede van 39 tot 47 na Chr. Bij welk van deze twee forten hoorde de Krommeniese wachttorens?

Het eerste Romeinse fort is in 28 n. Chr. platgebrand door de Friezen. Wanneer de wachttoren bij dit fort hoorde, zouden de Friezen deze ook ongetwijfeld hebben aangevallen. Maar daar zijn geen aanwijzingen voor. Hoort de wachttoren daarom bij het tweede fort? Dat is heel goed mogelijk, beide zijn gewoon door de Romeinen verlaten. Maar dit is tot nu toe niet bewezen.

Is dit de enige wachttoren die de Romeinen hebben gebouwd rond Velsen of hebben er meer gestaan?

Als de wachttoren was gebouwd om bijvoorbeeld een erf of gebied te overzien waar mensen hun belasting kwamen inleveren, kan hij de enige in de wijde omgeving zijn geweest. Maar wanneer hij was gebouwd om de omgeving van het fort in Velsen in de gaten te houden, was de toren vermoedelijk onderdeel van een soort krans van wachttorens rond dat fort. Wie weet liggen er dan nog meer Romeinse wachttorens verborgen in de Noord-Hollandse bodem.

Maar de belangrijkste vraag is misschien wel: Waarom zaten de Romeinen eigenlijk in wat nu het noorden van Krommenie is?

Wat zochten ze daar, aan de oever van het Oer-IJ? Was 't Hain een plek waar Romeinen en Friezen handel dreven met elkaar? Hielden de Romeinen vanaf de wachttorens de Friezen in de gaten? Was de toren een vooruitgeschoven post op weg naar een verdere verovering van het Germaanse gebied? Of was het toch een heilige plek?

Hopelijk worden deze vragen de komende jaren beantwoord door verdere bestudering van de vondsten van de wachttorens én door bestudering van de resultaten van het onderzoek van de forten bij Velsen. En misschien leveren opgravingen van Romeinse forten, wachttorens en nederzettingen elders in Nederland ook nog antwoorden op deze vragen op.

Maar één ding is zeker: zover onderzoekers nu weten, is de wachttoren in Krommenie de meest noordelijke militaire versterking geweest van de Romeinen op het Europese vasteland. Verder dan Krommenie kwamen ze nie(t).

Colofon

Deze brochure werd uitgegeven ter gelegenheid van de tentoonstelling 'Romeinen op de uitkijk' in Archeologiemuseum Huis van Hilde in Castricum (14 juni 2025 tot 6 april 2026). De tentoonstelling is samengesteld in samenwerking met de gemeente Zaanstad en Archeologenbureau Argo.

Tekst: *Rob van Eerden, Piet Kleij, Nienke van Kuijeren, Anouk Veldman*

Vormgeving: *The Creative Hub - Canon*

Huis van Hilde

Huis van Hilde neemt je mee terug in de tijd. Je vindt hier een vaste tentoonstelling over de archeologie van Noord-Holland, tijdelijke tentoonstellingen en veel (kinder)activiteiten. Huis van Hilde is eigendom van de provincie Noord-Holland en herbergt ook het archeologisch depot van de provincie. Zo'n 2 miljoen archeologische vondsten die in Noord-Holland zijn gedaan, worden hier beheerd en verder onderzocht. De collectie en documentatie zijn digitaal te raadplegen via: collectie.huisvanhilde.nl. Daar vind je ook meer archeologische publicaties over Noord-Holland. Huis van Hilde ligt direct naast station Castricum aan het Westerplein 6. Plan een bezoek aan Huis van Hilde via huisvanhilde.nl.

← Blik op de wachttoeren vanuit het Friese gebied (impressie Fred Marschall).

6123456789625